

Єрмоленко Володимир Михайлович

доктор юридичних наук, професор

завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. акад. В. З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Yermolenko Volodymyr

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4295-4158

Міхневич Людмила Володимирівна

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. акад. В. З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Mikhnevych Liudmyla

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4774-079X

Новак Тамара Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. акад. В. З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Novak Tamara

Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor,

Assistant Professor of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-2371-3014

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11820

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ

ECOLOGIZATION OF AGRICULTURE IN UKRAINE: LEGAL BASIS AND STRATEGIC GUIDELINES

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню ключових правових засад відновлення та розвитку сільського господарства України в умовах повномасштабної війни та перспективного повоєнного відновлення з акцентом на екологізацію і сталість агровиробництва.

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Мета. Метою дослідження є науковий аналіз існуючого правового поля у сфері відновлення та розвитку сільського господарства на засадах екологічності та сталості, визначення ключових проблем та вироблення пропозицій щодо їх подолання.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі наукових праць, чинного законодавства України у сфері формування та реалізації аграрної політики, політики сільського розвитку, стимулювання розвитку сільського господарства, міжнародно-правових документів, що визначають вимоги до «зеленого переходу» у сільському господарстві. Використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, формально-юридичний метод та порівняльно-правовий метод.

Результати. Проаналізовано еволюцію доктринальних підходів до розуміння поняття державної аграрної політики як ключового елементу розвитку сільського господарства та позитивно оцінено закріплення поняття та основних засад державної аграрної політики та політики сільського розвитку на рівні Закону України. Визначено, що чинне законодавство та Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року формують комплексний підхід до поєднання економічних і екологічних цілей розвитку агросфери. Виявлено недоліки стратегічного планування, зокрема відсутність прямого закріплення принципу «не завдавати значної шкоди» (DNSH), який є ключовим елементом таксономії сталого фінансування ЄС і умовою доступу до інструментів Ukraine Facility. Обґрунтовано доцільність інтеграції цього принципу до стратегічних і законодавчих актів як умови надання державної підтримки агробізнесу. Окрему увагу приділено проблемам правового забезпечення державної підтримки екологічно орієнтованих практик, зокрема органічного сільськогосподарського виробництва та стимулювання агровиробників до переорієнтації на виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Обґрунтовано необхідність узгодження національних стратегічних документів у сфері відновлення та розвитку сільського господарства із кліматичними й енергетичними зобов'язаннями України. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів екологізації аграрної політики в контексті європейської інтеграції та повоєнного відновлення.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці заходів щодо реалізації стратегічних документів у царині відновлення та розвитку сільського господарства на засадах сталості та екологічної стійкості.

Ключові слова: виробники сільськогосподарської продукції, державна аграрна політика, підтримка виробників сільськогосподарської продукції, екологізація сільськогосподарського виробництва, застосування добрив та засобів захисту рослин, органічне сільськогосподарське виробництво, політика сільського розвитку, сільське господарство, сталий розвиток, стимулювання розвитку агробізнесу.

Summary. Introduction. This article is devoted to the study of key legal principles for the restoration and development of agriculture in Ukraine in the context of full-scale war and promising post-war recovery, with an emphasis on the greening and sustainability of agricultural production.

Purpose. The purpose of the study is to conduct a scientific analysis of the existing legal framework in the field of restoration and development of agriculture based on environmental friendliness and sustainability, to identify key problems and develop proposals for overcoming them.

Materials and methods. The study is based on an analysis of scientific works, current Ukrainian legislation in the field of agricultural policy formation and implementation, rural development policy, stimulation of agricultural development, and international legal documents that define the requirements for a “green transition” in agriculture. General scientific methods of analysis and synthesis, formal-legal method, and comparative-legal method were used.

Results. The evolution of doctrinal approaches to understanding the concept of state agricultural policy as a key element of agricultural development has been analyzed, and the consolidation of the concept and basic principles of state agricultural policy and rural development policy at the level of Ukrainian law has been positively assessed. It has been determined that the current legislation and the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas until 2030 form a comprehensive approach to combining economic and environmental goals for the development of the agricultural sector. Shortcomings in strategic planning have been identified, in particular the lack of direct enshrinement of the “do no significant harm” (DNSH) principle, which is a key element of the EU’s sustainable finance taxonomy and a condition for access to Ukraine Facility instruments. The feasibility of integrating this principle into strategic and legislative acts as a condition for providing state support to agribusiness has been substantiated. Particular attention is paid to the problems of legal support for environmentally oriented practices, in particular organic agricultural production and encouraging agricultural producers to reorient towards the production of organic agricultural products. The need to harmonize national strategic documents in the field of agricultural restoration and development with Ukraine’s climate and energy commitments is justified. Proposals have been formulated to improve the legal mechanisms for greening agricultural policy in the context of European integration and post-war recovery.

Prospects. Further research should focus on developing measures to implement strategic documents in the field of agricultural recovery and development based on sustainability and environmental resilience.

Key words: agricultural producers, state agricultural policy, support for agricultural producers, greening of agricultural production, use of fertilizers and plant protection products, organic agricultural production, rural development policy, agriculture, sustainable development of the agricultural sector, stimulation of agribusiness development.

Постановка проблеми. Сільське господарство завжди було вагомим складником економіки України. До початку повномасштабного російського вторгнення (станом на 2021 рік) воно являлось третім за величиною джерелом доходу в країні, поступаючи лише сфері послуг та промисловості. Сільське господарство у 2021 році забезпечувало працевлаштування близько 14% (2,5 млн. осіб) від загальної кількості зайнятих в Україні й на неї припадало 10,9% вітчизняного ВВП. Окрім того, сільське господарство України мало й продовжує мати значний вплив на глобальну продовольчу безпеку. За наявними даними до лютого 2022 року Україна постачала половину зернових запасів Всесвітньої продовольчої програми ООН [1]. Але через триваючу російсько-українську війну сільськогосподарська галузь стикнулася з безпрецедентними викликами. За результатами останніх досліджень збитки у агросфері складають вже близько 72,7 мільярда доларів США. Це і втрата доходів виробників сільськогосподарської продукції через зменшення і навіть відмову від виробництва, і порушення логістики, і зростання виробничих витрат у тому числі через необхідність проведення робіт із очищення угідь від вибухонебезпечних предметів тощо, і руйнування виробничих потужностей тощо [2]. Водночас враховуючи важливість українського сільського господарства як елементу глобальної продовольчої безпеки та значення для економіки України, відновлення галузі наразі є головним пріоритетом. І в сучасних реаліях Україна має унікальний шанс не просто відновити сільське господарство до довоєнного стану, а докорінно його змінити, модернізувати, наблизити до міжнародних (в першу чергу європейських) стандартів та найкращих сільськогосподарських практик, зокрема в частині екологізації агровиробництва, сталого й збалансованого природокористування. Ефективність цього процесу напряму залежить від якості та виваженості державної політики, стимулювання розвитку сільських територій та агробізнесу, напрацювання відповідного дієвого механізму правового регулювання. З огляду на вищенаведене науковий аналіз існуючого правового поля у цій сфері є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що проблеми правового регулювання та правового забезпечення розвитку сільських територій в Україні, формування і реалізації аграрної політики в частині розвитку агросфери завжди привертали увагу вчених. Серед довоєнних праць варто відміти колективні монографії «Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення» (2014) [3] та «Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні» (2016) [4], монографічне дослідження Т.В. Курман «Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення» (2018) [5] та ін. Серед доробків вже воєнного часу відзначимо роботи О.В. Гафурової [6], Х.А. Гри-

гор'євої [7], Т.О. Коваленко [8], Г.С. Корнієнко [9], Н.М. Обіюх [10] та ін. присвячені висвітленню проблем правового регулювання та забезпечення сталого розвитку і відновлення сільського господарства, агроекологічного розвитку, розвитку кліматично орієнтовано сільського господарства. Віддаючи належне напрацюванням юридичної науки автори статті вбачають потребу у подальшому дослідженні цього напряму, зважаючи на динаміку змін у правовому полі, накопиченні досвіду реагування на виклики воєнного часу та поступовому формуванні розуміння ключових напрямів розвитку галузі сільського господарства у повоєнній перспективі.

Метою статті є науковий аналіз існуючого правового поля у сфері відновлення та розвитку сільського господарства на засадах екологічності та сталості, визначення ключових проблем та вироблення пропозицій щодо їх подолання.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі наукових праць, чинного законодавства України у сфері формування та реалізації аграрної політики, політики сільського розвитку, стимулювання розвитку сільського господарства, міжнародно-правових документів, що визначають вимоги до «зеленого переходу» у сільському господарстві. Для досягнення мети роботи було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, формально-юридичний метод та порівняльно-правовий метод.

Виклад основного матеріалу. Як показує узагальнення існуючих досліджень правового забезпечення розвитку сільського господарства науковці фактично однастайні в тому, що основу цього процесу має складати державна аграрна політика [11, с. 22; 12, с. 5]. Й слушно вказували, що відсутність легального визначення цієї категорії є значним недоліком вітчизняного законодавства. На доктринальному рівні були неодноразові спроби формулювання поняття «державна аграрна політика». Не вбачаючи потреби в глибокому аналізі цього питання, наведемо авторську дефініцію Т.В. Курман, як одну з найбільш точних на думку авторів роботи. Науковиця пропонує розуміти державну аграрну політику як «законодавчо врегульовану, стабільну, цілеспрямовану діяльність органів державної влади, що охоплює комплекс правових, організаційно-управлінських, соціально-економічних, наукових, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку агросфери й гарантування продовольчої безпеки держави» [13, с. 19]. Проте тривалий час ці та інші пропозиції щодо закріплення на рівні закону цього поняття залишались суто в теоретичній площині. Докорінно змінилась ситуація в 2025 році: Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі» [14] було суттєво оновлено Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Насамперед, змін зазнала сама його назва. Наразі

це Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15] (далі — Закон № 1877-IV). Та чи найважливіше, цей Закон № 1877-IV (у п. 2.35 ст. 2) визначив поняття «державна аграрна політика» як «систему заходів, що здійснюються державою з метою забезпечення сталого розвитку сільського господарства, продовольчої безпеки, збереження природних ресурсів, підтримання конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції». У порівнянні з вищенаведеною авторською пропозицією Т.В. Курман законодавець окремо акцентував увагу на екологічній складовій. Хоча вони й охоплюються «сталим розвитком агросфери». Визначив згаданий Закон (п. 2.35 ст. 2) й ще одне поняття «державна політика сільського розвитку» як «систему заходів, що здійснюються державою з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій, покращення якості життя та економічного добробуту сільського населення, підвищення конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції, захисту навколишнього природного середовища». Як бачимо, державна політика сільського розвитку також має охоплювати питання екології. Таким чином, нарешті було заповнено термінологічну прогалину та визначено орієнтиром розвитку агросфери й сільських територій поєднання економічних інтересів із цілями екологічної стійкості.

Закріплено в Законі № 1877-IV й цілі державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку (ст. 2³). Суттєве місце серед них займають цілі екологічного змісту. Зокрема: адаптація сільськогосподарського виробництва до змін клімату; зменшення впливу хімічних речовин і нітратів сільськогосподарського походження на воду, ґрунт та повітря; збереження та відновлення природних ресурсів у сільській місцевості. До інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку Закон № 1877-IV у ст. 2⁴ також включив «запровадження методів управління сільськогосподарським виробництвом, які зменшують його негативний вплив на стан навколишнього природного середовища». Відповідно одним із перспективних векторів розвитку сільського господарства обрано екологізацію агросфери, стимулювання екологічно збалансованого та кліматичного сільського господарства, що відповідає міжнародним тенденціям та вимогам.

Що ж до реалізації цих законодавчих цілей, то за ст. 16⁴ Закон у № 1877-IV то відповідні конкретні заходи повинні бути передбачені в Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій. Такий документ на даний час існує: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1163-р схвалено Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027 роках [16] (далі — Стратегія).

Перехід до нової агроекологічної і сталої моделі функціонування аграрного сектору передбачено у низці стратегічних цілей Стратегії. Так, візією стратегічної цілі 2 «Задоволення суспільних потреб у високоякісних, поживних і безпечних харчових продуктах та забезпечення продовольчої безпеки» визначено «забезпечення функціонування продовольчих систем з урахуванням принципів сталого розвитку та зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище». До завдань стратегічної цілі 3 «Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору, підтримка справедливого доходу виробників та підвищення їх конкурентоспроможності» включено розробку стратегії «зеленого зростання», узгодженої з Європейським Союзом. А до завдань стратегічної цілі 4 «Ефективне використання земель, їх розмінування, проведення земельної реформи» — «забезпечення можливості підтримування виробниками належних сільськогосподарських та екологічних умов (GAEC) на основі досвіду держав — членів ЄС». Окремо відзначимо стратегічну цілість 5 «Кліматично орієнтоване сільське господарство: пом'якшення наслідків змін клімату та адаптація до них», візією якої є повоєнний розвиток сільського господарства з урахуванням змін клімату, ощадливе використання природних ресурсів виробниками сільськогосподарської продукції; відповідність внесення добрив та засобів захисту рослин вимогам ЄС та рівня їх використання відповідному рівню в державах — членах ЄС; збільшення площ земель, зайнятих під органічне виробництво, та обсягів виробництва органічної продукції; посилення контролю за використанням генетично модифікованих організмів. Ця цілість передбачає виконання завдання 1 за такими напрямками: водопостачання для зрошення земель; кліматично орієнтоване сільське господарство; органічне виробництво; циркулярна біоекономіка; біоенергетика; запобігання утворенню відходів. Та завдання 2 за напрямками: біорізноманіття; спрощена реєстрація насіння; законодавство про генетично модифіковані організми; реєстрація та застосування добрив; засоби захисту рослин.

З наведеного можна зробити висновок про комплексний підхід до формування державної аграрної політики та політики сільського розвитку на засадах екологічної стійкості. Це загалом є позитивним, однак разом і тим не можна обійти увагою й певні недоліки стратегічного планування розвитку агросфери.

У першу чергу це відсутність у Стратегії положень щодо необхідності врахування в процесі розвитку сільського господарства та сільських територій принципу «не завдавати значної шкоди» (англ. Do No Significant Harm — DNSH), що означає «не підтримувати і не здійснювати там, де це можливо, економічну активність, яка завдає значної шкоди навколишньому середовищу». Це принцип таксономії сталого фінансування ЄС, відповідно до якого економічна діяльність (або проєкт) повинна не спри-

чиняти значної шкоди жодній з шести екологічних цілей для того, щоб вважатись зеленою. До таких екологічних цілей належать: зменшення наслідків змін клімату; адаптація до змін клімату; стале використання та захист водних ресурсів; перехід до циркулярної економіки; попередження та регулювання кількості забруднень; захист та відновлення біорізноманіття та екосистем [17]. Хоча в Стратегії й зазначено, що вона розроблена з урахуванням Плану України для реалізації ініціативи Європейського Союзу Ukraine Facility, запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792 [18]. А для Ukraine Facility принцип DNSH є наскрізним. Бюджет Ukraine Facility складає приблизно 50 мільярдів євро на період 2024–2027 рр. і щонайменше 20 відсотків загального запропонованого бюджету фінансування відбудови мусить використовуватися на кліматичні та екологічні заходи, підтримку зеленого переходу, у тому числі захист біорізноманіття [19]. Звідси автори статті пропонують включити пряму вказівку на необхідність дотримання принципу DNSH в Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року в якості умови надання державної підтримки для відновлення і стійкості сільського господарства (стратегічна ціль 3. Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору, підтримка справедливого доходу виробників та підвищення їх конкурентоспроможності). Також необхідним є відображення принципу DNSH й у ст. 2¹ Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» через відповідне доповнення пункту 2–1.5 цієї норми про ефективність державної підтримки сільського господарства України.

Остання є дуже важливою умовою досягнення цілей аграрної політики та політики розвитку сільських територій. Причому це стосується не лише України. Доведено, що перехід на екологоорієнтовані практики ведення сільського господарства має значні ризики для агробізнесу. Починаючи від необхідності значних капіталовкладень у нові технології, техніку, фахівців тощо та закінчуючи об'єктивно зумовленим зниженням тієї ж врожайності сільськогосподарських культур у порівнянні з результатами інтенсивного землеробства. Звідси країни ЄС передбачають підтримку агросектору в перехідний період. Для нашої ж країни необхідність такої підтримки додатково підкреслюється потребами подолання труднощів, зумовлених ще й війною. В наукових колах вже є пропозиції щодо впровадження в Україні агроекологічних субсидій (як аналог екологічно орієнтованих субсидій ЄС у межах Спільної аграрної політики), включення екологічних критеріїв у надання дотацій виробникам сільськогосподарської продукції [20, с. 96]. На даний час вже маємо один з перших кроків у цьому напрямі: обов'язковою умовою для отримання державної підтримки виробнику

сільськогосподарської продукції є запровадження і дотримання ним Екологічних і соціальних стандартів Світового банку (п. 17 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28 [21]). Водночас дослідження стану державної підтримки агробізнесу показує її несистемний характер, скорочення її обсягів, ускладнення умов для отримання [22].

Також в контексті відновлення сільського господарства України на засадах екологізації та сталості, автори статті вважають за доцільне детальніше зупинитись на питанні правового забезпечення стимулювання розвитку органічного виробництва. Тут відзначимо, що питання розвитку цього напрямку проходить лейтмотивом у Європейській зеленій угоді і ЄС ставить дуже амбітні цілі: до 2030 року 25% усіх сільськогосподарських угідь ЄС має займати органічне землеробство. Ключовий документ у цій сфері — План дій щодо розвитку органічного виробництва передбачає комплекс заходів із підтримки та стимулювання такого переходу, що об'єднують три напрямки. Перший — підвищення загального попиту на органічні продукти як фактору для заохочення фермерів переходити до органічного виробництва. Другий — додаткові стимули для виробництва. Ключовим інструментом підтримки переходу до органічного виробництва визначається Спільна аграрна політика. Передбачається, що майбутня Спільна аграрна політика на період з 2023 по 2027 роки включатиме еко-схеми, підкріплені бюджетом у розмірі 38–58 млрд. євро. І такі еко-схеми запроваджуються для підтримки розвитку органічного сільського господарства. Третій напрям — збільшення внеску органічного сектору у сталість і вирішення екологічних проблем [23].

Чинна Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року позиціонує розвиток органічного виробництва як один із пріоритетних напрямів середньострокової «зеленої трансформації» сільського господарства. У ній вказано, що органічне виробництво може відіграти важливу роль в адаптації до змін клімату і пом'якшенні їх наслідків, а також у збереженні біорізноманіття. Водночас в Стратегії щодо напрямку «Органічне виробництво» стратегічної цілі 5 «Кліматично орієнтоване сільське господарство: пом'якшення наслідків змін клімату та адаптація до них» наведено лише інформацію щодо погіршення ситуації в органічному секторі через війну, припинення виділення коштів з державного бюджету на підтримку органічного виробництва та зроблено вказівку на необхідність продовження роботи із адаптації й гармонізації українського законодавства у сфері органічного виробництва із законодавством ЄС. Для удосконалення змісту Стратегії у цій частині автори статті доєднуються до висловленої фахівцями пропозиції щодо включення до неї

вказівки про потребу у врахуванні положень Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року. Цей документ, включаючи питання зменшення викидів парникових газів від сільськогосподарства, передбачає низку заходів і щодо сприяння розвитку органічного рослинництва [24]. Узгодження цих програмно-стратегічних документів із подальшою координацією та відображенням конкретних заходів із стимулювання розвитку органічного виробництва у Операційному плані заходів із реалізації Стратегії на думку авторів статті посилює орієнтацію останньої на виконання євроінтеграційних зобов'язань України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, стратегічне планування відновлення аграрної сфери України має не просто забезпечити відтворення довоєнного стану, а бути спрямованим на структурну модернізацію агросфери відповідно до міжнародних і європейських стандартів сталого розвитку. Законодавче закріплення поняття і основних засад державної аграрної політики та політики сільського розвитку свідчить про формування цілісної правової основи у цій сфері. Чинне законодавство України та Стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій

до 2030 року в цілому забезпечують комплексний підхід до поєднання економічних та екологічних цілей розвитку агросфери, однак потребують подальшого вдосконалення з огляду на сучасні євроінтеграційні вимоги. Недоліком стратегічного планування є відсутність прямого нормативного закріплення принципу «не завдавати значної шкоди» (DNSH), який є ключовим елементом таксономії сталого фінансування ЄС та необхідною умовою доступу України до інструментів Ukraine Facility. Це викликає потребу в інтеграції цього принципу до стратегічних і законодавчих актів як обов'язкової передумови надання державної підтримки агробізнесу. Доцільним є узгодження національних стратегічних документів у сфері відновлення та розвитку сільського господарства з кліматичними й енергетичними зобов'язаннями України, зокрема шляхом гармонізації положень Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року з Національним планом з енергетики та клімату на період до 2030 року. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці заходів щодо реалізації стратегічних документів у царині відновлення та розвитку сільського господарства на засадах сталості та екологічної стійкості.

Література

1. Роман А. А. Сільське господарство України. Від російського вторгнення до європейської інтеграції. *Дослідницька служба Європейського парламенту*. 2024. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf) (дата звернення: 08.01.2026)
2. Ukraine rapid damage and needs assessment (RDNA4). February 2022 — December 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P180174-ca39eccd-ea67-4bd8-b537-ff73a675a0a8.pdf> (дата звернення: 08.01.2026)
3. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: *монографія*. За ред.: В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги; Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С., Курман Т. В. та ін., Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Київ : Вид. О. М. Ешке, 2014. 268 с.
4. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: *монографія* / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2016. 360 с.
5. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: *монографія*. Харків : Юрайт, 2018. 376 с.
6. Гафурова О. В. Правничі засади розвитку кліматично орієнтованого сільського господарства в Україні. *Право України*. 2025. № 8. С. 62–72. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2025-08-062>
7. Григор'єва Х. А. Вуглецеве землеробство в контексті адаптації до кліматичних змін: правові питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 91. С. 175–186. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.23>
8. Коваленко Т. О. Перспективи розвитку аграрного законодавства України в контексті Європейського зеленого курсу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 06. Ч. 2. С. 133–140. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.21>
9. Корнієнко Г. С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: *монографія*; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Юрайт, 2023. 560 с.
10. Обіюх Н. М. Правові проблеми екологізації сільського господарства у світлі стратегії сталого зростання: сучасний стан та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.36>
11. Уркевич В. Ю. Поняття та сутність державної аграрної політики України. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: *монографія*. За ред. В. Ю. Уркевича та В. М. Шульги. К. : Вид. О. М. Ешке, 2014. С. 10–22.

12. Білінська О.В. Правові засади державної аграрної політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2013. 20 с.

13. Курман Т.В. Державна аграрна політика України як категорія аграрного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 2. С. 17–20.

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі: Закон України від 08.10.2025 р. № 4619-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4619-20#n28> (дата звернення: 09.01.2026)

15. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20250912#Text> (дата звернення: 09.01.2026)

16. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.20204 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.01.2026)

17. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj> (дата звернення: 09.01.2026)

18. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj> (дата звернення: 12.01.2026)

19. Лук'янова М. Міжнародна фінансова підтримка відновлення України. *Екодія*. 2024. URL: https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2024/03/2024_03_International-financial-support-for-Ukraines-recovery.pdf (дата звернення: 12.01.2026)

20. Латишева В.В. Правове забезпечення екологічно орієнтованих субсидій для фермерських господарств: національний та європейський досвід. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.)*. Київ: НУБіП України, 2025. С. 95–97.

21. Про надання фінансової державної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.01.2026)

22. Hafurova O., Yermolenko V., Novak T. State support for agribusiness during the war: current status and prospects for legal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11(4). P. 304–315. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-4-304-315>

23. Повідомлення Європейської комісії Європейському парламенту, Раді, Європейському економічно-соціальному комітету і Комітету регіонів Щодо плану дій з розвитку органічного виробництва. Брюссель, 25.03.2021 р. URL: <https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2021/05/Organic-action-plan-UA.pdf> (дата звернення: 12.01.2026)

24. Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.06.2025 р. № 587-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2026)

References

1. Roman A.A. Silske gospodarstvo Ukrainy. Vid rosiiskoho vtorhnennia do yevropeiskoi intehratsii. Doslidnytska sluzhba Yevropeiskoho parlamentu. 2024. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf)

2. Ukraine rapid damage and needs assessment (RDNA4). February 2022 — December 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P180174-ca39eccd-ea67-4bd8-b537-ff73a675a0a8.pdf>

3. Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Za red.: V. Yu. Urkevycha, M. V. Shulhy; Korniiienko V. M., Korniiienko H. S., Kurman T. V. ta in., Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho. Kyiv: Vyd. O. M. Eshke, 2014. 268 s.

4. Problemy pravovoho zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii v Ukraini: monohrafiia / za red. A. P. Hetmana ta M. V. Shulhy. Kharkiv: Pravo, 2016. 360 s.

5. Kurman T. V. Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2018. 376 s.

6. Hafurova O. V. Pravnychi zasady rozvytku klimatychno oriietovanoho silskoho gospodarstva v Ukraini. Pravo Ukrainy. 2025. № 8. S. 62–72. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-08-062>

7. Hryhorieva Kh. A. Vuhletseve zemlerobstvo v konteksti adaptatsii do klimatychnykh zmin: pravovi pytannia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo. 2025. № 91. S. 175–186. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.23>

8. Kovalenko T. O. Perspektyvy rozvytku ahrarnoho zakonodavstva Ukrainy v konteksti Yevropeiskoho zelenoho kursu. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2025. Vyp. 06. Ch. 2. S. 133–140. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.21>

9. Korniienko H.S. Ahrobiznes v Ukraini: teoretyko-pravovi problemy stanovlennia ta rozvytku: monohrafiia; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Yurait, 2023. 560 s.
10. Obiiukh N.M. Pravovi problemy ekolohizatsii silskoho hospodarstva u svitli stratehii staloho zrostannia: suchasnyi stan ta perspektyvy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. 2025. Vyp. 87. Ch. 2. S. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.36>
11. Urkevych V. Iu. Poniattia ta sutnist derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy. Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Za red. V. Iu. Urkevycha ta V.M. Shulhy. K.: Vyd. O.M. Eshke, 2014. S. 10–22.
12. Bilinska O.V. Pravovi zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06. Kh., 2013. 20 s.
13. Kurman T.V. Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy yak katehoriia ahrarnoho prava. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2018. № 6. T. 2. S. 17–20.
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo orhanizatsiinykh zasad zdiisnennia pidtrymky v ahrarnomu sektori: Zakon Ukrainy vid 08.10.2025 r. № 4619-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4619-20#n28>
15. Pro zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky ta derzhavnoi polityky silskoho rozvytku: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20250912#Text>
16. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinyi plan zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2024 r. № 1163-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>
17. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj>
18. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj>
19. Lukianova M. Mizhnarodna finansova pidtrymka vidnovlennia Ukrainy. Ekodiia. 2024. URL: https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2024/03/2024_03_International-financial-support-for-Ukraines-recovery.pdf
20. Latysheva V.V. Pravove zabezpechennia ekolohichno oriietovanykh subsydii dlia fermerskykh hospodarstv: natsionalnyi ta yevropeyskyi dosvid. Pravovi aspekty ahroekolohichnoho rozvytku Ukrainy: tezy dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi onlain/oflain konferentsii, prysviachenoi 100-richchiu vid narodzhennia akademika V.Z. Yanchuka (m. Kyiv, 23 travnia 2025 r.). Kyiv: NUBiP Ukrainy, 2025. S. 95–97.
21. Pro nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.01.2020 r. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>
22. Hafurova O., Yermolenko V., Novak T. State support for agribusiness during the war: current status and prospects for legal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11(4). P. 304–315. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-4-304-315>
23. Povidomlennia Yevropeiskoi komisii Yevropeiskomu parlamentu, Radi, Yevropeiskomu ekonomichno-sotsialnomu komitetu i Komitetu rehioniv Shchodo planu dii z rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva. Briussel, 25.03.2021 r. URL: <https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2021/05/Organic-action-plan-UA.pdf>
24. Natsionalnyi plan z enerhetyky ta klimatu na period do 2030 roku, skhvalenyi rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.06.2025 r. № 587-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text>